УДК 930. 1: 94 (477)

Голдак Т. В.,

e-mail: goldak.lesia7@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8482-2033, Researcher ID: C-6694-2019,
к.і.н., доц. кафедри історії і політології, Львівський торговельно-економічний університет,
м. Львів

ŻYCIE TEATRALNE UKRAIŃCÓW W PRZEMYŚLU W DRUGIEJ POŁOWIE XIX-PIERSZEJ POŁOWIE XX WIEKU

Adnotacja: W artykule dokonano analizy pierwszych amatorskich, a nieco później już zawodowych przedstawień ukraińskiego teatru w Przemyślu pod koniec XIX – pierwszej połowie XX wieku oraz podano ogólną charakterystykę występów gościnnych i innych dzieł w tym zakresie Teatru Ruskiej Biesiady. Artykuł poświęcony jest badaniu przebiegu powstawania i rozwoju ukraińskiego teatru oraz życia teatralnego Ukraińców w Przemyślu. Podkreślono, że początki ukraińskiego teatru w Przemyślu sięgają okresu Wiosny Ludów w Galicji, związanego ze spektaklem „Natałka Połtawka”. Autorka bada główne subiektywne i obiektywne aspekty intensyfikacji i spadku aktywności działalności teatralnej w badanym regionie. Kwestia uzasadnienia i periodyzacji nowej fali życia kulturalnego Ukraińców w Przemyślu stała się odrębnym zagadnieniem. W tym kierunku rozważane są kwestie tworzenia zawodowego teatru, pozyskiwania funduszy na funkcjonowanie teatru, podpisywania umów z reżyserami teatru, rozwiązywania instytucjonalnych i organizacyjnych podstaw zapewniania jego funkcjonowania. Omówiono uroczystość z okazji 25-lecia założenia pierwszego ukraińskiego teatru zawodowego, w której uczestniczyła grupa artystyczno-techniczna Lwowskiego Dramatycznego Towarzystwa im. I. Kotlarewskiego. Przedstawiono aspekty uczestnictwa w życiu teatralnym Ukraińców wielu znanych społeczeństw, takich jak Ukraińskie zinoctwo, Sicz, Ruska Besiada, ukraiński teatr Towarzystwa Sokil oraz huculski teatr, założony przez G. Hotkiewicza. Zmiany w funkcjonowaniu ukraińskiego Teatru Ruskiej Biesiady podczas I wojny światowej ujawniły się, gdy utracono rozrywkową i edukacyjną funkcję instytucji oraz pojawiły się problemy z finansowaniem ukraińskiego teatru przez rząd. Stwierdzono, że życie teatralne Ukraińców, mieszkających w Przemyślu w drugiej połowie XIX wieku – pierwszych dziesięcioleciach XX wieku było barwne i intensywne. Przyczyniły się do tego występy gościnne Teatru Ruskiej Biesiady, jako teatru zawodowego. Należy przy tym zaznaczyć, że amatorskie zespoły teatralne również stały się orientować na repertuar teatrów zawodowych oraz ich mistrzostwo gry i ruchu scenicznego.

Słowa kluczowe: Przemyśl, teatr, Polacy, Ukraińcy, przedstawienie teatralne, występy gościnne, benefis, rola, premiera, publiczność.

Анотація. В статті проведено аналіз перших аматорських та професійних вистав українського театру в Перемишлі кінця XIX – першої половини XX століття та подано загальну характеристику гостьових вистав та інших заходів Театру Руської бесіди. Стаття присвячена дослідженню перебігу процесів становлення та розвитку українського театру та театрального життя українців у Перемишлі. Наголошено, що початки українського театру в Перемишлі сягають періоду «Весни народів» у Галичині, пов'язаного із інсценуванням вистави «Наталка Полтавка». Автором досліджуються основні суб'єктивні та об'єктивні аспекти інтенсифікації і спаду активності театральної діяльності в досліджуваному регіоні. Окремого розгляду набули питання обґрунтування та періодизації нової хвилі культурного життя українців у Перемишлі. У зазначеному напрямі розглядаються питання створення професійного театру, збору коштів на функціонування театру, підписання контрактів з керівниками театру, розв'язання інституційних та організаційних засад забезпечення його функціонування. Наголошено на проведенні процедури урочистого святкування з нагоди 25-ліття створення першого українського професійного театру, виступу мистецько-технічної групи Львівського драматичного товариства ім. І. Котляревського. Висвітлено аспекти участі у театральному житті українців низки відомих товариств, таких як «Українське жіноцтво», «Січ», «Руська Бесіда», український театр товариства «Сокіл», гуцульський театр, створений Г. Хоткевичем. Виявлено зміни у функціонуванні українського театру товариства «Руська Бесіда» протягом першої світової війни, коли було втрачено розважально-освітню функцію установи та виникли проблеми у фінансуванні українського театру урядом. Зроблено висновки, що

театральне життя українців Перемишля у другій половині XIX ст. – перших десятиліттях XX ст. було інтенсивним передусім завдяки зусиллям професійного театру «Руської Бесіди» та орієнтації аматорських театральних груп на репертуар професійних театрів та їх мистецтво гри і сценічного руху.

Ключові слова: Перемишль, театр, поляки, українці, театралізована вистава, виступи в гостях, вигода, роль, прем'єра, аудиторія.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-8510-2019-16-08>

Wprowadzenie. Początki ukraińskiego życia teatralnego w Przemyślu sięgają okresu Wiosny Ludów w Galicji. Inicjatorem przedstawień ukraińskich był ks. Iwan Ozarkiewicz, który w maju 1848 roku dokonał w Kołomyi pierwszej w Galicji inscenizacji „Natałki Połtawki”. Dowodem entuzjastycznych recenzji przedstawienia teatralnego może być list, napisany przez Josypa Kobryńskiego do Jakowa Hołowackiego (8 czerwca 1848 roku): „Gra przepiękna. Całkiem inna sprawa słyszeć słowo ojczyste, widzieć dzieje ludowe”¹.

Część główna. W listopadzie 1848 roku grupa amatorska pokazała to przedstawienie już w Przemyślu pt. „Panna na wydaniu albo Miłowanie bez przymusu”. Przedstawienie spowodowało szeroki rezonans publiczności². Pod jego wpływem w Przemyślu zorganizowano kółko wielbicieli teatru ukraińskiego. Nieco później dokonano adaptacji scenicznych „Moskala czarodzieja” I. Kotlarewskiego i „Swatów na Honczarówce” H. Kwitki-Osnowianenki. Już 26 października 1848 roku teatralną adaptację, dokonaną przez I. Ozarkiewicza pokazano uczestnikom zjazdu inteligencji ukraińskiej. Był to początek publicznych ukraińskich przedstawień teatralnych we Lwowie³. Przedstawienia cieszyły się ogromnym powodzeniem wśród publiczności, więc wywarły swój wpływ także na życie Przemyśla. Jak wynik – w listopadzie 1848 roku, w okresie intensywnego rozwoju świadomości narodowej, powstało pierwsze zgromadzenie amatorów teatru ukraińskiego.

Powołana więc w Przemyślu w roku 1848 amatorska grupa teatralna w latach 1848–1849 przygotowała ok. 15 premier⁴. Poziom przedstawień zapewniały, przede wszystkim, aranżacje muzyczne, w których przygotowaniu brali udział profesjonalni muzycy, m.in. kancelista Konsystorza przemyskiego Michał Werbyckij, dyrektor Katedry łacińskiej Franciszek Lorenc, nauczyciel muzyki w diakońskim instytucie Wincenty Sersawij oraz wykładowca gimnazjum Hoffman⁵.

Życie teatralne Przemyśla koncentrowało się w hotelu „Pod opatrnością”, znajdującym się przy ul. Franciszkańskiej 20⁶. Jednak, mimo wysiłków działaczy przemyskich teatr nie istniał długo i już pod koniec 1849 roku zaprzestał swojej działalności. O jakichkolwiek ukraińskich przedstawieniach teatralnych w Przemyślu w roku 1850 nie ma żadnych wzmianek. Zachowały się tylko wspomnienia o jednym przedstawieniu teatralnym w ukraińskim seminarium we Lwowie 12 marca 1850 roku w wykonaniu studentów seminarium. Przedstawienie teatralne odbywało się na cześć zjazdu uczonych ukraińskich. Jeszcze przez jakiś czas przedstawienia teatralne odbywały się w Kołomyi⁷. W roku 1852 w Przemyślu powinno było odbyć się przedstawienie teatralne dla ofiar pożaru ze wsi Buców, jednak nie zachowało się żadnych informacji czy do tego doszło. Jako przyczynę upadku teatru Iwan Franko wskazuje zwątpienie we własne siły, panujące w tym okresie wśród „Rusinów”⁸.

W okresie kolejnych 15 lat po zakończeniu działalności teatru amatorskiego w Przemyślu życie teatralne prawie zamarło. Dopiero w latach 60. XIX wieku rozpoczęła się nowa fala życia kulturalnego miasta i Ukraińców, mieszkających w Przemyślu. Ideę zawodowego teatru ukraińskiego udało się wcielić w życie Julianowi Ławriwskiemu, który zaproponował towarzystwu *Ruska Biesiada* powołanie komitetu teatralnego. Dzięki działalności komitetu w ciągu dwóch lat zebrano środki na funkcjonowanie teatru, podpisano kontrakt z Omelanem i Teofilą Baczyńskimi na kierowanie teatrem, a 29 marca 1864 roku zorganizowano i przeprowadzono inaugurację teatru. Na początku roku 1865 teatr lwowskiego towarzystwa *Ruska Biesiada* wyjechał do Przemyśla. Kwestiami organizacyjnymi zespołu teatralnego zajmował się przedstawiciel *Ruskiej Biesiady* w Przemyślu Wasyl Kowalski, który był odpowiedzialny za pobyt artystów, oprawę muzyczną i obecność publiczności. Wówczas salę hotelu, na której miały odbywać się przedstawienia teatralne, zajmowała polska wędrowna grupa teatralna pod kierownictwem Łobojki, posiadająca w swoim repertuarze nie tylko polskie przedstawienia teatralne, lecz także kilka przedstawień „ruskich”⁹, w tym: „Dwa gołębie wodę piły, a dwa ją mąciły” oraz „Miłość i zgoda” S. Witwickiego¹⁰. W. Kowalskiemu udało się jednak zawrzeć umowę z właścicielem hotelu, w wyniku której teatr Biesiady otrzymywał do swojej dyspozycji salę hotelu i tymczasowe mieszkanie dla małżeństwa Baczyńskich.

Według informacji, która ukazała się w ówczesnym czasopiśmie „Słowo”, większość przedstawień odbywała się przy wypełnionej widowni. Wśród widzów można było zobaczyć intelektualistów duchowych i świeckich, młodzież, przedstawicieli chłopstwa; byli tu nie tylko Ukraińcy mieszkający w Przemyślu, lecz także Polacy i

Niemcy. Na przedstawieniu pt. „Matczyne błogosławieństwo” był nawet ówczesny namiestnik baron Paumgarten. Należy zaznaczyć, że ani dyrekcja, ani członkowie zespołu teatralnego nie zajmowali się rozpowszechnianiem biletów oraz nie chodzili po domach, jak to kiedyś było w zwyczaju w polskich prowincjonalnych miastach, i sprzedawali bilety¹¹.

Wówczas w prowincjonalnych miasteczkach Galicji występowały nie tylko ruskie, polskie, lecz także niemieckie zespoły teatralne, m.in. w Brodach funkcjonował prawie stały teatr pod dyktando Kapillera, a w Krakowie – teatr niemiecki¹². Po występach gościnnych ruskiego teatru do Przemyśla przyjechała niemiecka grupa teatralna w składzie czterech osób, która pokazywała tylko fragmenty niektórych spektakli. Zdarzało się tak, że podczas przedstawień niemieckich artystów widownia była prawie pusta, a nauczyciele zmuszeni byli sprzedawać bilety swoim uczniom¹³.

Lwowski Teatr *Ruskiej Biesiady* powrócił do Przemyśla w roku 1866. Spektakle teatru odbywały się w sierpniu i wrześniu. Przez pierwsze dwa tygodnie grupa teatralna pokazała pięć spektakli, wśród których publiczność i krytycy teatralni szczególnie wyróżnili sztuki pt. „Zaczarowane skrzypce” oraz „Podhoriane”¹⁴. Ogółem w tym sezonie w Przemyślu odbyło się 24 przedstawienia teatralne¹⁵. Recenzje, które ukazywały się w prasie lokalnej, były dość pozytywne. Po wyjeździe zespołu O. Baczyńskiego życie teatralne w Przemyślu znowu zamarło, tym razem na długie dwa lata. Jednak tzw. cisza teatralna była problemem nie tylko w życiu teatralnym Przemyśla. W Galicji, niestety, w tym okresie obserwuje się spadek zainteresowania teatrem, publiczność zaczyna odbierać przedstawienia teatralne coraz bardziej krytycznie, wskazując na istniejące niedoskonałości. Oprócz tego, między dyrektorem teatru O. Baczyńskim a towarzystwem *Biesiady* powstał konflikt, nasilany kłótniami, które toczyły się między artystami a dyktando, w wyniku czego po roku teatr w ogóle zaprzestał swojej działalności: w 1867 roku O. Baczyński rozwiązał zespół Teatru i przeprowadził się do Kamieńca nad Dnieprem.

W 1869 roku kierownictwo teatru zaprosiło Antoniego Molenckiego by wznowił działalność teatru pod warunkiem, że wystąpienia będą odbywać się we Lwowie. Jednak we Lwowie nie było wolnych pomieszczeń przystosowanych do wystawiania spektakli, więc zespół teatralny przeniósł się do Przemyśla¹⁶. Znalazłszy się w nowym mieście zespół zaczął borykać się z nowymi problemami, polegającymi na braku strojów i dekoracji teatralnych. Jednak, dowiedziawszy się, że w Przemyślu już od roku przechowywane są jako zastaw rekwizyty teatralne jednego z polskich wędrownych zespołów teatralnych Iwanowskiego, A. Molencki próbuje wykorzystać tę sytuację. Miejscowi Ukraińcy pomogli jemu za niewielkie pieniądze wykupić z zastawu wszystkie stroje i dekoracje i już 24 kwietnia (2 maja) 1869 roku, na Wielkanoc, zespół teatralny A. Molenckiego pokazuje spektakl „Mariusz” według H. Kwitki-Osnojanienki¹⁷. Teatr zatrzymuje się w Przemyślu na dwa miesiące. Przez ten okres oprócz inscenizacji ww. utworu na scenie teatru wystawiane były również inne przetłumaczone sztuki, m.in. komedia J. B. Moliere „Lekarz mimo woli” w tłumaczeniu I. Hawryszkiewicza, „Chłopi arystokracji” W. Anczyca w tłumaczeniu O. Łewyckiego, wodewil francuskiego dramaturga E. Scribe'a „Pierwsze miłości” i inne¹⁸. W skład zespołu teatralnego A. Molenckiego wchodziło tylko dziesięć osób, jednak w ich repertuarze były sztuki, które dotychczas nie były wystawiane w Przemyślu¹⁹.

W tym okresie, więc, jednocześnie funkcjonował jeszcze jeden ukraiński (ruski) zespół teatralny na czele z O. Baczyńskim. W materiałach archiwalnych zachowała się informacja, że przedstawienia teatralne w wykonaniu artystów jego zespołu odbywały się we Lwowie do połowy stycznia, a potem zespół wyjechał na prowincję, by dawać przedstawienia teatralne w poszczególnych miastach²⁰. Pierwszym takim miastem stał się Przemyśl, w którym grupa teatralna przebywała od 18 stycznia do końca lutego 1871 roku i zagrała 22 spektakle²¹. Po Przemyślu teatr *Ruskiej Biesiady* w marcu pojechał na występy gościnne do Brzeżan, gdzie zagrał 5 spektakli²².

Do Przemyśla *ruski teatr* powraca aż 1873 roku. Niestety, ówczesna prasa, która zachowała się do dziś, nie zawierała dużo informacji na temat sezonu teatralnego, więc udało się uzyskać tylko skąpe informacje na temat wydarzeń teatralnych w tym okresie. A. Molencki przyjechał do miasta na początku marca²³. Dokładnie nie wiadomo, jakie spektakle prezentowane były przez zespół teatru *Ruska Biesiada*, istnieje tylko informacja, że ostatnim spektaklem podczas występów gościnnych stała się premiera melodramatu historycznego XVI w. „Olga” Aleksandra Jabłonowskiego z muzyką S. Worobkiewicza²⁴.

Rok 1874 zaznaczył się tym, że *ruski teatr* nie przyjeżdżał na występy gościnne do Przemyśla. W gazecie „Słowo” z dn. 15 lutego 1875 roku ukazała się wstępna informacja o występach gościnnych teatru w marcu 1875 roku, jednak okazała się ona nieprawdziwa, ponieważ O. Baczyński przebywał wtedy w Drohobyczu, a później w Stryju, Jaworowie i Jarosławiu²⁵, natomiast zespół teatralny Teofili Romanowicz w tym okresie przebywał w Kałuszu. W listopadzie 1875 roku do Przemyśla przyjeżdża teatr O. Baczyńskiego i daje pierwsze przedstawienie teatralne²⁶. Według komentarzy i opinii, które ukazały się w gazecie „Słowo”, publiczność bez wielkiego

entuzjazmu uczęszczała na spektakle teatru. Być może ze względu na to, że wówczas w Przemyśle pojawiło się dużo innych miejsc, gdzie mogła się zabawić nieliczna przemyska publiczność ukraińska²⁷.

W gazecie „Słowo” jest wzmianka o kolejnych występach gościnnych teatru O. Baczyńskiego w lutym 1876 roku i spektaklu na cześć Olgi Molenckiej – premierze historycznego dramatu XIV w. w 5 aktach pt. „Rozwyda”, którego dzieje toczą się w Przemyśle i jego okolicach. Był to jednocześnie benefis aktorki²⁸. Przez trzy miesiące swojego pobytu w mieście zespół teatralny O. Baczyńskiego wystawił 42 przedstawienia. W repertuarze teatru pojawiły się nie tylko sztuki wg utworów zagranicznych, lecz także wg utworów ludowych, ponieważ dyrekcja teatru wymagała poszerzenia repertuaru teatru i zapoznania publiczności tak z utworami wybitnych autorów zagranicznych, jak i z utworami własnych utalentowanych dramatopisarzy.

Następne występy teatru ze Lwowa odbyły się w lutym 1877 roku, gdy dyrekcja *Ruskiego Teatru Ludowego* pod kierownictwem T. Romanowicz przyjechała do Przemyśla by pokazać miejscowym Ukraińcom nowe spektakle. Wszyscy mieszkańcy miasta i okolic zaproszeni zostali na dziesięć spektakli wystawianych na Sali hotelu „Pod opatrnością”²⁹. Jednak, ani długa przerwa, ani ogłoszenia w prasie o przyjeździe słynnego teatru nie pomogły zebrać wystarczająco dużo publiczności przemyskiej. Podczas pierwszych czterech spektakli pół widowni była pusta. Oprócz kilku przemyskich uczniów i księży na widowni prawie nikogo nie było. Należy zaznaczyć, że przedstawienia polskiego zespołu teatralnego odbywały się przy pełnej widowni i wśród publiczności byli zarówno Polacy, jak i Ukraińcy. 1878 rok był rokiem zastoju w życiu teatralnym miasta. Dopiero w roku 1879 zespół teatralny T. Romanowicz przywiózł do Przemyśla kilkadziesiąt przedstawień teatralnych, które powinny były się odbyć w Sali hotelu „Pod opatrnością”. Jednak i w tym sezonie, czyli od 1 stycznia do 8 marca, ukraińska publiczność Przemyśla wykazała taką pasywność, że dochodów uzyskanych ze spektakli ledwo starczyło na to, by zapłacić muzykom i za oświetlenie.

Oprócz tradycyjnych, nowych i już znanych przedstawień teatralnych różnego gatunku i tematów, dyrekcja lwowskiego *Ruskiego Teatru Ludowego* zorganizowała kilka balów maskowych. Jeden z nich odbył się 27 stycznia na sali hotelu „Pod opatrnością”. Właśnie wtedy wystawiona została komiczna oryginalna jednoaktowa operetka pt. „Szatan w becze”³⁰. Po raz kolejny zespół teatralny pod dyktą T. Romanowicz przyjechał do Przemyśla 8 stycznia 1880 roku i pokazał publiczności spektakl wg komedii M. Gogola pt. „Ożenek” oraz już znaną publiczności przemyskiej operetkę pt. „Adam i Ewa”³¹.

W 1881 roku w czasopiśmie „Diło” ukazała się informacja o przyjeździe na występy gościnne do Przemyśla *Ruskiego Teatru Ludowego* i zaplanowanych spektaklach³². W tym okresie dyrektorem teatru znów był O. Baczyński. 16 kwietnia jego zespół wystawił przeróbkę polskiej ludowej opery komediowej pt. „Procyha” z oryginalną muzyką M. Werbyckiego. Na dochód uzyskany ze sprzedaży biletów planowano odsłonić pomnik M. Werbyckiego, więc dyrekcja teatru bardzo liczyła na aktywność „ruskiej” publiczności³³. Po krótkim okresie sprawowania funkcji dyrektora przez O. Baczyńskiego zarząd nad *ruskim teatrem* i działem teatralnym *Ruskiej Biesiady* zaczynają sprawować Iwan Biberowicz i Iwan Hryniewiecki (od stycznia 1882 roku)³⁴. Funkcje te oni pełnią skutecznie w latach 1882-1889, aż do śmierci I. Hryniewieckiego.

Na kolejne występy teatr przyjeżdża dopiero w 1884 roku i 4 grudnia rozpoczyna cykl swoich przedstawień teatralnych. Najpierw w tym samym dniu zespół teatralny wystawia komiczną operetkę I. Worobkiewicza pt. „Panna młoda z Bośni”, potem komedię wg M. Bałuckiego „Gęsi i gąski” i ludową operetkę wg A. Steczyńskiego pt. „Nykoła Dowbuszczuk”³⁵. Styczeń 1887 roku był bardzo owocny dla kół teatralnych Przemyśla. Gazeta „Diło” przychylnie oceniła tegoroczne występy gościnne teatru, akcentując uwagę na publiczności przemyskiej, która „nie żałowała pieniędzy aby wesprzeć scenę ludową”, przy tym że na publiczność polską przypadał bardzo mały procent, trochę większy niż na publiczność żydowską. Oddając słuszość grze aktorów, gazeta „Diło” zwróciła również uwagę na istniejące problematyczne momenty: „Jednego można by było życzyć, aby niektórzy artyści lepiej nauczyliby się swoich ról”³⁶. Potem teatr pojechał do Jarosławia. W lutym 1888 roku na życzenie polskiej i ukraińskiej publiczności teatr znów przyjeżdża do Przemyśla³⁷.

12 stycznia 1889 roku w Przemyśle umiera Jan Hryniewiecki³⁸. W archiwum zachowała się nowo zawarta umowa między *Ruską Biesiadą* a Iwanem Biberowiczem, zawierająca istniejące już wcześniej postanowienia³⁹. Przez dziesięć długich lat po śmierci I. Hryniewieckiego dyrektor I. Biberowicz dokłada wszelkich wysiłków aby utrzymać odpowiedni poziom teatru, trzeba jednak przyznać, że działalnością teatru kierował I. Hryniewiecki, dlatego działalność teatralna zespołu zaczyna stopniowo zanikać. Na początku marca 1889 roku na gościnne występy przyjeżdża teatr O. Baczyńskiego, który na cześć T. Gembickiego wcielił historyczny obraz w spektaklu wg A. Urbańskiego pt. „Przywódca”⁴⁰.

29 marca 1889 roku w środowiskach teatralnych Galicji uroczyste obchodzono 25-lecie założenia pierwszego ukraińskiego teatru zawodowego. W tym procesie szczególną rolę odegrał, bez wątpienia, Przemyśl,

ponieważ właśnie w tym mieście odbył się pierwszy spektakl. Jak wymieniono wyżej teatr był założony przy towarzystwie *Ruska Biesiada*, a kierowanie teatrem powierzono O. Baczyńskiemu, który wtedy już kierował zespołem teatralnym, grającym spektakle w dwu językach⁴¹. Z okazji jubileuszu *ruski teatr* pod kierownictwem O. Baczyńskiego zagrał w tym dniu spektakl w Przemyślu. Należy zaznaczyć, że nieprzypadkowo zaplanowano w tym dniu „Marusię”, dramat, który był na pierwszym przedstawieniu z okazji założenia teatru i otwarcia pierwszego sezonu teatralnego.

W lipcu 1889 roku w Przemyślu wystawiano melodramat pt. „Sokolska debra”, do którego muzykę napisał I. Worobkiewicz⁴². Po występach gościnnych *teatr* jedzie do Mościsk, jednak dochód ze sprzedaży biletów był bardzo niski, więc pod koniec sierpnia 1889 roku aktorzy wrócili do Przemyśla. Tym razem *teatr* pod kierownictwem I. Biberowicza miał zupełnie nowy repertuar⁴³.

Wśród europejskich sztuk, wystawianych przez teatr, prasa wyróżniła komiczną operę J. Strauss’a pt. „Wesoła wdówka”, wystawianą w Przemyślu 28 września 1889 roku⁴⁴. 15 października 1889 roku *Ruski Teatr Ludowy* zorganizował specjalne przedstawienie teatralne, z którego dochód został przekazany na fundusz imienia jednego z byłych dyrektorów teatru I. Hryniewieckiego⁴⁵. Ogółem w ciągu roku w Przemyślu odbyło się 23 spektakle, a sezon teatralny zostawił u publiczności jak najlepsze wrażenia. Następnym razem *Teatr* przyjechał do Przemyśla dopiero w drugiej połowie maja 1898 roku⁴⁶ i jeszcze w 1900 roku. Pierwsze przedstawienie teatralne, które odbywało się 2 czerwca na Górze Zamkowej, zebrało wg informacji w prasie, dość liczną publiczność⁴⁷.

Oprócz *Ruskiego Teatru Ludowego* w Przemyślu występowały również inne zespoły teatralne. Na przykład, zgodnie z informacją, która ukazała się w ówczesnych czasopismach, 5 maja 1901 roku grupa artystyczno-techniczna Lwowskiego Dramatycznego Towarzystwa im. I. Kotlarewskiego pokazała przedstawienie teatralne w 4 aktach wg komedii H. Ceglińskiego pt. „Sokoliki”, z którego dochód przeznaczony był na budowę *ruskiego teatru* we Lwowie⁴⁸. Następny przyjazd *Ruskiego Teatru Ludowego* odbył się 30 września 1901 roku, gdy teatr przyjechał z Jarosławia; na sali przemyskiego „Sokoła” 1 października pokazano melodramat pt. „Podhoriane” wg I. Huszalewicz z muzyką M. Werbyckiego⁴⁹. W tym okresie kierowanie teatrem obejmuje M. Hubczak (do 1904 roku). Zaczynając od 1 października 1901 roku teatr pokazał ruskiej publiczności 10 spektakli. Jednak ani znakomite recenzje w prasie, ani gra aktorów, ani doskonała reżyseria nie pomogły aktywizować mieszkańców Przemyśla. Dotyczyło to, co prawda, nie tylko ludności ukraińskiej, lecz także ludności polskiej i żydowskiej. Teatr nie wywołał zainteresowania ani wśród miejscowej ruskiej publiczności, ani wśród mieszkańców okolic Przemyśla. Najczęściej teatr odwiedzali księża; prawie 50% mieszkańców w ogóle nie wiedziało, że w Przemyślu przebywa *ruski teatr*, byli nawet tacy, którzy w ogóle nie wiedzieli o jego istnieniu⁵⁰.

Ukraińcy, mieszkający w Przemyślu, próbowali iść z duchem czasu i wystawiać sztuki teatralne własnymi siłami. Na przykład, Ruski Instytut dla Dziewcząt wystawił 1 marca 1902 roku w sali koncertowej uczelni jednoaktową operę M. Łysenki „Kozia-dereza” (dyrygent R. Zarycki)⁵¹.

W listopadzie 1904 roku po kilkuletniej przerwie *Ruski teatr* przyjeżdża do Przemyśla. Jak na teatr wędrowny mógł on zaproponować swoim widzom dość szeroki i różnorodny repertuar. Jednak rzucały się w oczy problemy, które pojawiły się w teatrze, zwłaszcza jednym z takich problemów był brak aktorek. W Przemyślu teatr przebywał do grudnia, a potem pojechał do Lwowa⁵². Bez względu na występy gościnne ruskiego teatru życie kulturalne w Przemyślu nie zamierało: zachowały się świadectwa tego, że Ukraińcy-amatorzy samodzielnie wystawiali sztuki teatralne z okazji różnych świąt. Tak, na przykład, 18 grudnia 1905 roku w Wielkiej sali Domu Ludowego dzięki wysiłkom towarzystw *Sicz*, *Ruska Biesiada* i *Ukraińskie żinocstwo* udało się zorganizować przedstawienie teatralne pt. „Podróż św. Mikołaja”⁵³. Po raz kolejny *ruski teatr* przyjeżdża do Przemyśla pod koniec 1905 roku. Tym razem spektakle teatru odbywają się w Domu Ludowym. W Przemyślu *teatr* przebywał od 30 grudnia 1905 roku do 9 lutego 1906 roku. W tym okresie teatr pokazał 26 spektakli, po czym powrócił do Lwowa. Będąc we Lwowie w lutym-kwietniu 1906 roku publiczność Lwowa miała możliwość obejrzeć 48 przedstawień teatralnych. Swoją trasę wędrowny teatr kontynuuje w Tarnopolu (w dniach 24-30 kwietnia 1906 roku – 4 przedstawienia teatralne)⁵⁴. Wg złożonego sprawozdania skład zespołu teatralnego liczył 48 osób (15 kobiet i 33 mężczyzn)⁵⁵.

28 października 1906 roku w przemyskim *Domu Ludowym* towarzystwo *Sicz* pomogło zorganizować amatorskie przedstawienie teatralne pt. „Z miłością” oraz komedię pt. „Z życia mieszkania konspiracyjnego”, opisującą życie rosyjskich rewolucjonistów. W przerwach między aktami przedstawienia teatralnego grała orkiestra wojskowa 77. pułku piechoty⁵⁶. Już na początku listopada 1906 roku Przemyśl gościł *Polski Teatr Ludowy*, który wystawił dramat w 6 aktach mało znanego polskiego pisarza Sankowskiego pt. „Rinaldo Rinaldini”. W tej sytuacji zaskoczyło nie dość odpowiednie zachowanie polskiej młodzieży, która, mimo dobrej gry aktorów, gwizdała, krzyczała i hałasowała. W prasie ze zdziwieniem i oburzeniem zauważono, że na przedstawieniu teatralnym byli

również profesorowie polskiego gimnazjum, którzy nie wiadomo z jakich przyczyn nie zwrócili uwagi na zachowanie swoich uczniów⁵⁷.

Następnego razu *ruski teatr* występował w Przemyśle w kwietniu-maju 1907. Przedstawienia teatralne odbywały się na sali *Domu Ludowego*⁵⁸. Występy gościnne teatru *Ruskiej Biesiady* trwały również przez cały 1908 rok, jednak ominęły one Przemyśl. W tym roku wielbiciele teatru w Przemyśle mogli obejrzeć spektakle tylko w wykonaniu amatorskich zespołów teatralnych. W roku 1909 w repertuarze teatru znajdowały się zarówno spektakle, które były już dobrze znane publiczności przemyskiej, jak i całkiem nowe przedstawienia teatralne. Swoje występy na scenie *Domu Ludowego* w Przemyśle teatr rozpoczął 12 stycznia 1909 roku. W tym dniu wielbiciele teatru oglądali rodzinny dramat w 3 aktach wg H. Ibsena pt. „Upiory”⁵⁹. Podczas swojego pobytu w Przemyśle teatr wystawił 32 przedstawienia teatralne, po czym pojechał do Sambora, gdzie odbyły się jeszcze 4 jego spektakle⁶⁰.

W 1910 roku w lutym w tej swoistej sztafecie występów gościnnych pałeczkę przejął teatr lwowskiego *Sokoła*, który pojechał do Przemyśla i w *Domu Ludowym* wystawił dramat wg I. Tobilewicz pt. „Beztałanna”⁶¹. Przemyśl gościł również huculski teatr, założony w 1910 roku przez emigranta znad Dniepru H. Chotkiewicza. Teatr ten rozwinął się z pomysłu założenia kółka teatralnego, a w latach 1909-1912 już jako prawdziwy teatr dawał on występy gościnne w miastach i wsiach Galicji. Na sali przemyskiego towarzystwa *Sokół* odbyły się dwa przedstawienia teatralne: 24 lutego 1912 roku pt. „Nieproste” i 25 lutego przedstawienie teatralne pt. „Dowbusz”⁶².

Wielkim wydarzeniem w Galicji w 1912 roku były uroczyste obchody jubileuszu 50-lecia założenia towarzystwa *Ruska Biesiada* we Lwowie, w których udział wzięła również *Przemyska Filia Towarzystwa*⁶³. Nowy sezon teatralny w Przemyśle rozpoczęły pod koniec 1912 roku spektakle wystawiane przez lwowski *Ruski Teatr Ludowy* pod kierownictwem Josypa Stadnika. Według informacji zawartej w gazecie „Przegląd Przemyski”, przedstawienia teatralne zaplanowane były na sześć tygodni i miały się rozpocząć 26 listopada⁶⁴. Jednak pierwsze przedstawienie odbyło się dopiero 29 listopada 1912 roku. Była to operetka Franciszka Lehár’a pt. „Cygańska miłość”. W przedstawieniu teatralnym brała udział orkiestra wojskowa⁶⁵. Należy zaznaczyć, że w archiwach zachowała się informacja o tegorocznej działalności teatru, zwłaszcza opinie i recenzje (pochodzące ze Lwowa z dn. 2 stycznia 1913 roku): „Operetka Franciszka Lehár’a pt. „Cygańska miłość” ogółem, jak i jej poszczególne akta wystawione zostały całkiem dobrze zarówno pod względem muzycznym, jak i dramatycznym. Do tego sukcesu przyczyniły się wielka scena i dobra akustyka na sali domu „robotniczego”⁶⁶.

Styczniowy repertuar teatru w roku 1913 zawierał już znane opery „Zaporozec za Dunajem”, „Roksolana”, „Madame Butterfly” oraz utwory autorów europejskich (komedię Gustawa Wieda „Duma miasta”, „Żydówka wychrzczanka” I. Tohoboczno)⁶⁷. Następne występy gościnne *ukraińskiego teatru* w Przemyśle odbyły się dopiero w czerwcu 1914 roku. Na sali *Domu Ludowego* można było obejrzeć sztukę teatralną H. Ibsena „Nora” (12 czerwca) oraz premierę – dramat w 4 aktach S. Czerkasenki „Bajki starego młyna” (14 czerwca)⁶⁸.

Pierwsza wojna światowa dokonała wielkich zmian w funkcjonowaniu *ukraińskiego teatru* towarzystwa *Ruska Biesiada*. Wraz z rozwojem działań wojennych na porządku dziennym powstaje pytanie o całkowitym zawieszeniu działalności teatru jako instytucji, ponieważ w okresie wojny traci on swoje funkcje rozrywkowo-edukacyjne i podstawowym celem jego działalności stają się agitacja i propaganda. Jak pokazuje międzynarodowe doświadczenie, będąc w takiej sytuacji państwo występuje jako inicjator powołania takich zespołów teatralnych, nadając im status wojskowych i biorąc je na swoje utrzymanie⁶⁹. Jednak Austro-Węgry nie były zainteresowane tym, by agitację prowadził narodowy w swojej istocie teatr. *Ukraiński teatr*, prezentujący ujarzmiony naród, mniejszość narodową stanowił dla władz raczej niebezpieczeństwo, więc dołożone zostały wszelkie starania, by zniszczyć jedyny w Galicji *ukraiński teatr zawodowy*. Niektórzy aktorzy uciekając przed armią rosyjską przenieśli się do Tarnopola: Hanna Jurczakowa, Antonina Osypowicz, Mikołaj Bencal, Olena Bencalewa, Iwan Rubczak. Inni pozostali we Lwowie⁷⁰.

Zaczynając od roku 1917 i do połowy 1918 roku *teatr Ukraińskiej Biesiady* kontynuuje występy gościnne: Przemyśl — 4 razy, Stryj — 3, Drohobycz — 10, Stanisławów — 2, Kałusz — 4, Kołomyja — 3, Czerniowce — 1⁷¹. Na przykład, 2 marca 1918 roku w Przemyśle na sali Ukraińskiego Instytutu dla Dziewcząt *ukraiński teatr* pod kierownictwem K. Rubczak wystawił ludową operetkę w 3 aktach wg I. Kotlarewskiego pt. „Natałka Połtawka”, a następnego dnia, czyli 3 marca, ludową operetkę w 3 aktach pt. „Swaty na Honczarówce” wg H. Kwitki-Osnowianenki i ludową operetkę wg M. Kropywnyckiego pt. „Dwanadziat doczok na widdaniu”⁷². Jednak *ukraiński teatr* nie na długo opuścił Przemyśl. Już w marcu 1918 roku gazeta „Diło” opublikowała listę przedstawień teatralnych, których autorami byli M. Starycki („Pańska guba ta zubiw nema”, „Modnyj żenych”) i S. Wasylkiwski („Na perszi guli”)⁷³. W ówczesnym repertuarze teatru dominowały dramaty i komedie ludowe.

Podsumowanie. Życie teatralne Ukraińców, mieszkających w Przemyśle w drugiej połowie XIX wieku – pierwszych dziesięcioleciach XX wieku było barwne i intensywne. Przyczyniły się do tego występy gościnne teatru

Ruskiej Biesiady jako teatru zawodowego. Należy przy tym zaznaczyć, że amatorskie zespoły teatralne również stały się orientować na repertuar teatrów zawodowych oraz ich mistrzostwo gry i ruchu scenicznego.

BIBLIOGRAFIA

- ¹ Возняк М. Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX століття (Замітки й матеріяли) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. LXXXVII. 1909. – Кн. I. – Рік XVIII, С.76./ Wozniak M. Ukraiński dramatyczny wystawy w Galycyzynie w per. pol. XIX st. (Zamitki i materijały) // ZNTSz. t. LXXXVII. Kн. I. – Rіk XVIII, S. 76.
- ² Арсенич П. Родина Озаркевичів. Коломия, 1998. С.9-10./ Arsenycz P. Rodyna Ozarkewycziw. Kołomyja, 1998. S. 9–10.
- ³ Стеблій Ф. Відгомін діяльності “Руської Трійці” в громадсько-політичному житті Східної Галичини періоду революції 1848–1849 рр. // Руська трійця в історії суспільно-політичного руху і культури України. Київ, 1987. С.186–187./ Steblij F. Widgomin dijalnosti „Ruskoj Trijci” w gromadsko-politycznomu żytti Schidnoi Galycyzyny periodu rewoluciji 1848-1849 r.// Ruska trijca w istorii suspilno-politycznego ruchu i kultury Ukrainy, Kyiw, 1987. S. 186–187.
- ⁴ Попович О. Українське музичне життя Перемишля, нарис проблематики // Na pograniczu kultur, Przemyśl 2002. Т. 2. С.52–53./ Popovych O. Ukraińskie muzyczne życie Peremyszla, narys problematyki
- ⁵ Історія української музики. Київ, 1989. Т.1. С.282./ Istorija ukraińskoj muzyky, Kyiw, 1989. T.1 S. 282
- ⁶ Готель під провидінням. Репертуар українського театру в Перемишлі 1848 рр. Перемишль, 2004. С.7–10./ Gotel pid prowydinniam. Repertuar ukraińskoho teatru w Peremysli 1848 r. Przemyśl, 2004. S. 7-10
- ⁷ Возняк М. Українські драматичні вистави в Галичині в пер. пол. XIX століття (Замітки й матеріяли) // ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVII. Кн. I. С.86./ Wozniak M. Ukraiński dramatyczny wystawy w Galycyzynie w per. pol. XIX st. (Zamitki i materijały) // ZNTSz. – Lwiv, 1909. – t. LXXXVII. Kн. I. S.86
- ⁸ Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 29. Київ, 1981. С. 333. ДИВ.: Возняк М. Українські драматичні вистави в Галичині в пер. пол. XIX століття (Замітки й матеріяли) // ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. LXXXVII. Кн. I. С.83./ Franko I. Zibrannia tworiw u 50 t. – T-29. Kyiw, 1981, S. 333 DYW.: Wozniak M. Ukraiński dramatyczny wystawy w Galycyzynie w per. pol. XIX st. (Zamitki i materijały) // ZNTSz. – Lwiv, 1909. – T. LXXXVII. Kн. I. S.83./
- ⁹ Слово. Львів, 1865. – 16 (28) січня. С.4./ Slovo. Lwiv, 1865. – 16 (28) stycznia. S. 4
- ¹⁰ Новий Галичанин. Перемишль, 1889. – 1(13) лютого. С.43./ Nowyj Galyczanyn. Przemyśl, 1889. 1(13) lutego. S. 43
- ¹¹ Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Львів, 1934. С.37-38./ Czarneckyj S. Narys istorii ukraińskoho teatru w Galycyzini. Lwiv, 1934. S. 37-38
- ¹² Новий Галичанин. Перемишль, 1889. 1(13) лютого. С.43./ Nowyj Galyczanyn. Przemyśl, 1889. 1(13) lutego. S. 43
- ¹³ Слово. Львів, 1865. – 21 квітня (3 травня). С.4./ Slovo. Lwiv, 1865. – 21 kwietnia (3 maja). S. 4
- ¹⁴ Слово. Львів, 1866. – 24 серпня (5 вересня). С.4./ Slovo. Lwiv, 1866. – 24 sierpnia (5 września)
- ¹⁵ Слово. Львів, 1866. – 8 (20) жовтня. С.4./ Slovo. Lwiv, 1866. – 8 (20) października. S.4.
- ¹⁶ Правда. Львів, 1869. – 8. червня. С.215./ Prawda. Lwiv, 1869. – 8 czerwca. S. 215
- ¹⁷ Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. Львів, 1934. С.54./ Czarneckyj S. Narys istorii ukraińskoho teatru w Galycyzini. Lwiv, 1934. S.54
- ¹⁸ Слово. Львів, 1869. – 30 квітня (12 травня). С.4./ Slovo. Lwiv, 1869. – 30 kwietnia (12 maja)
- ¹⁹ Слово. 1869. 19 червня (7 липня). – С.4./ Slovo. 1869. 19 czerwca (7 lipca)
- ²⁰ ЦДІА України у м.Львові (далі ЦДІАУЛ), ф.165, опис 5, спр.169, С.5./ CDIA Ukrainy u m.Lwowi (dalej CDIAUL), f.165; opis 5. spr. 169, S. 5
- ²¹ Там само, ф.165, опис 5, спр.169, С.8. /To samo, f.165; opis 5. spr. 169, S.8
- ²² Там само, ф.165, опис 5, спр.169, С.8./ To samo, f.165; opis 5. spr. 169, S.8
- ²³ Слово. 1873. – 1 (13) березня. С.3./ Slovo.1873. – 1 (13) marca. S.3
- ²⁴ Слово. 1873. – 7 (19) квітня. С.3./ Slovo.1873. – 7 (19) kwietnia. S.3
- ²⁵ Слово. 1875. – 6 (18) березня. С.4; 23 серпня (4 вересня). С.3./ Slovo.1875. – 6 (18) marca. S.4; 23 sierpnia (4 września). S.3
- ²⁶ Слово. 1875. – 7 (19) листопада. – С.5./ Slovo.1875. – 7 (19) listopada. – S.5
- ²⁷ Слово. 1875. – 27 листопада (9 грудня). С.3./ Slovo.1875. – 27 listopada (9 grudnia). S.3
- ²⁸ Слово. 1876. – 7 (19) лютого. С.4./ Slovo.1876. – 7 (19) lutego. S.4
- ²⁹ Слово. 1877. – 15 (27) лютого. С.3. /Slovo.1877. – 15 (27) lutego. S.3
- ³⁰ Слово. 1879. – 25 січня (6 лютого). С.3. /Slovo.1879. – 25 stycznia (6 lutego). S.3
- ³¹ Слово. 1880. – 5 (17) січня. С. 3. /Slovo.1880. – 5 (17) stycznia. S.3
- ³² Діло. Львів, 1881. – 14 (26) березня. С.3./ Diło.Lwiv, 1881. – 14 (26) marca. S.3
- ³³ Діло. 1881. – 11 (23) квітня. С.3./ Diło.1881. – 11 (23) kwietnia. S.3
- ³⁴ ЦДІАУЛ, ф.514, опис 1, спр.25, С.1./ CDIAUL, f.514, opis 1 spr. 25, S.1
- ³⁵ Діло. 1884. – 20 листопада (2 грудня). С. 3./ Diło.1884. – 20 listopada (2 grudnia). S.3
- ³⁶ Діло. 1888. – 19 (31) січня. С.3./ Diło.1888. – 19 (31) stycznia. S.3
- ³⁷ Діло. 1888. – Ч. 25, С.2./ Diło.1888. – cz. 25, S.2
- ³⁸ Діло. 1889. – 13 (25) січня. С.2./ Diło.1889. – 13 (25) stycznia. S.2

- ³⁹ ЦДІАУЛ, ф.514, опис 1, спр.25, С.55./ CDIAUL, f.514, opis 1 spr. 25, S.55
- ⁴⁰ Новий Галичанин. Перемишль, 1889. – 15 (27) березня. С.83./ Nowyj Gałyčzanyn. Przemysł, 1889. - 15(27) marca. S. 83
- ⁴¹ Діло. 1889. – 16 (28) березня. С.1./ Diło.1889. – 16 (28) marca. S.1
- ⁴² Новий Галичанин. Перемишль, 1889. – 15 (27) липня 1889. С.175./ Nowyj Gałyčzanyn. Przemysł, 1889. - 15(27) lipca 1889. S. 175
- ⁴³ Діло. 1889. – 31 серпня (12 вересня). С.3./ Diło.1889. – 31 sierpnia (2 września). S.3
- ⁴⁴ Діло. 1889. – 15 (27) вересня. С.3./ Diło.1889. – 15 (27) września. S.3
- ⁴⁵ Діло. 1889. – 27 вересня (9 жовтня). С.2./ Diło.1889. – 27 września (2 października). S.3
- ⁴⁶ Діло. 1898. – 28 травня (9 червня). С.1./Diło.1898. – 28 maja (9 czerwca). S.1
- ⁴⁷ Діло. 1900. – 24 травня (6 червня). С.3./ Diło.1900. – 24 maja (6 czerwca). S.3
- ⁴⁸ Діло. 1901. – 16 (29) квітня. С.3./Diło.1901. – 16 (29) kwietnia. S.3
- ⁴⁹ Діло. 1901. – 7 (20) вересня. С.4./ Diło.1901. – 7 (20) września. S.4
- ⁵⁰ Діло. 1901. – 8 (21) жовтня. С.2./ Diło.1901. – 8 (21) października. S.2
- ⁵¹ Діло. 1902. – 15 (28) лютого. С.3./ Diło.1902. – 15 (28) lutego. S.3
- ⁵² Діло. 1904. – 1 (14) грудня. С.3./ Diło.1904. – 1 (14) grudnia. S.3
- ⁵³ Діло. 1905. – 3 (16) грудня. С.3./ Diło.1905. – 3 (16) grudnia. S.3
- ⁵⁴ ЦДІАУЛ, ф. 514, оп.1, спр. 19, С.2./ CDIAUL, f.514, op. 1 spr. 19, S.2
- ⁵⁵ Там само, ф. 514, оп.1, спр. 19, С.1./ Tak samo, f.514, op. 1 spr. 19, S.1
- ⁵⁶ Діло. 1906. – 25 жовтня (7 листопада). С.3./ Diło.1906. – 25 października (7 listopada). S.3
- ⁵⁷ Діло. 1906. – 13 (26) листопада. С.3./ Diło.1906. – 13 (26) listopada. S.3
- ⁵⁸ Діло. 1907. – 23 квітня. С.3./ Diło.1907. – 23 kwietnia. S.3
- ⁵⁹ ЦДІАУЛ, ф.514, оп. 1, спр.37, С.33./ CDIAUL, f.514, op.1 spr. 37, S.33
- ⁶⁰ Там само, ф.514, оп. 1, спр.37, С.33./ Tak samo, f.514, op. 1 spr. 37, S.33
- ⁶¹ Руслан. Львів, 1910. Львів. – 10 лютого (28 січня). С.4./ Ruslan.Lwów, 1910. – 10 lutego (28 stycznia). S.4
- ⁶² Przegląd Przemyski. – 24 lutego 1912. - № 8. – S. 4.
- ⁶³ ЦДІАУЛ, ф.514, оп.1, спр.66, С.5./ CDIAUL, f.514, op. 1 spr. 66, S.5
- ⁶⁴ Przegląd Przemyski. Przemysł, 1912. – 16 listopada. S.2.
- ⁶⁵ Przegląd Przemyski. Przemysł, 1912. – 23 listopada. S. 2.
- ⁶⁶ ЦДІАУЛ, ф.165, оп.2, спр.552, С.4,5./ CDIAUL, f.165, op.2 spr. 552, S.4,5
- ⁶⁷ Руслан. 1912. – Ч. 294, С. 4./ Ruslan. 1912. – Cz.294, S.4
- ⁶⁸ Руслан. 1914. – 12 червня (30 травня). – С.3./ Ruslan.1914. – 12 czerwca (30 maja).
- ⁶⁹ Боньковська О. Український народний театр товариства “Українська Бесіда” в роки першої світової війни (стрілецький театр) // ЗНТШ, праці театрознавчої комісії. Львів, 1999. Т. CCXXXVII. С.111./Bońkowska O. Ukrainiskij narodnyj teatr towarzystwa Ukrainśka Besida w roky perszoj switowoi wojny (strileckij teatr)//ZNTSz, prace komisji teatroznawczej. Lwów, 1999. Т. CCXXXVII. S.111
- ⁷⁰ ЦДІАУЛ, ф.514, оп.1, спр.19, С.38./ CDIAUL, f.514, op. 1 spr. 19, S.38
- ⁷¹ Боньковська О. Український народний театр товариства “Українська Бесіда” в роки першої світової війни (стрілецький театр) // ЗНТШ, праці театрознавчої комісії. Львів, 1999. Т. CCXXXVII. С. 129./ Bońkowska O. Ukrainiskij narodnyj teatr towarzystwa Ukrainśka Besida w roky perszoj switowoi wojny (strileckij teatr)//ZNTSz, prace komisji teatroznawczej. Lwów, 1999. Т. CCXXXVII. S.129
- ⁷² Діло. – 1918. – 16 лютого (1 березня). С. 4./Diło. – 1918. – 16 lutego (1 marca). S.4
- ⁷³ Діло. – 1918. – 2 (15 березня). С. 4./ Diło. – 1918. – 2 (15 marca). S.4